

BEGRAAFPLAATSEN IN EUROPA

THEMA 40 - LES ENCLOS PAROISSIAUX

BRETAGNE: AN ANKOU

Bretagne, het land van de rotsige en ruige kusten, het land van de megalieten, menhirs en dolmens, het land van Asterix en Obelix, het land van de kleine kerkjes en het land van *an Ankou*, de Bretonse verpersoonlijking van de dood. De *konink der doden* is een wezen dat afkomstig is uit de Keltische mythologie, maar moeiteloos in het Bretonse christendom is overgenomen als de geest die over kerkhoven waakt. Afgebeeld als skelet met zeis of pijl siert hij vele knekelhuizen, de *ossuaires*. Maar ook in het landschap komt hij voor; bij Gourin, departement Finistère ligt de *Roc'h an Ankou*, de rots van de dood.

Finistère, het einde van de wereld, zo heet de westelijke kant van Bretagne. Al eindigt het in zee, het eind van de wereld is het niet. Wel is het einde van het menselijk leven en de overgang naar een andere wereld er op een speciale manier vormgegeven in het typisch Bretonse verschijnsel van de *enclos paroissial*, het omsloten parochie-erf.

In de rubriek **Funeraire reist(r)ip no. 6** kun je in een *Circuit des Enclos Paroissiaux* een route langs de mooiste parochie-erven maken, hieronder wordt het verschijnsel beschreven.

ENCLOS PAROISSIAL

oorsprong en karakteristiek

In Bretagne ontstond het unieke verschijnsel van de *enclos paroissial*, het parochie-erf, waar binnen een ommuring plaats werd geboden aan levenden en doden. De doden werden er eerst begraven en later bijgezet in knekelhuizen, de levenden gingen er ter kerke en werden geconfronteerd met de doden in de knekelhuizen: *Hirie Dime Varchoas Dide*, heden ik morgen gij.

De *enclos paroissiaux* werden in de 15de tot in de 17de eeuw (ca. tussen 1450-1650) aangelegd. Het was een tijd van grote voorspoed, die voortkwam uit de zeer belangrijke ontwikkeling van de internationale maritieme Bretonse handel, zozeer zelfs dat in de 16^e en het begin van de 17^e eeuw het Bretons net zo'n belangrijke internationale handelstaal was als nu het Engels. Door de florende handel in en verwerking van o.a. linnen kwam er een periode van rijkdom, die de constructie van talrijke *enclos paroissiaux* bewerkstelligde. En uiteraard ontstond er ook een vorm van rivaliteit tussen de parochies, waarin men elkaar de loef probeerde af te steken. Het waren overigens geen gerenommeerde kunstenaars, maar lokale kunstenaars die het werk uitvoerden; vandaar dat de werken vaak gekwalificeerd worden als volkskunst of parochiekunst. Maar dat is nu juist de charme van deze parochie-erven.

Na 1695 kwam er een einde aan de bouw van nieuwe *enclos paroissiaux*, omdat een koninklijk decreet nieuwe religieuze constructies verbood als er geen noodzaak voor was.

Een *enclos paroissial* is een door een muur omsloten architecturaal ensemble van kerk, kerkhof, triomfpoort, knekelhuis en Calvariekruis. Dit zijn de vaste elementen. Enkele andere elementen kunnen ook aanwezig zijn, zoals een preekstoel (*chaire à prêcher*) of een fontein.

Men betrad het parochie-erf door een triomfpoort. Op de begraafplaats was een belangrijke plaats ingeruimd voor de *calvaire*, het Calvariekruis. Aan de rand bevond zich de *ossuaire*, het knekelhuis. Centraal op het parochie-erf stond de kerk, die men betrad door een voorportaal waarin de twaalf apostelen stonden opgesteld in rijen van zes.

Lanloup: enclos paroissial

Guehenno: enclos paroissial

Lannédern: enclos paroissial

mur d'enceinte

De *mur d'enceinte*, de ringmuur rondom het geheel, omsluit en beschermt het sacrale territorium. Aanvankelijk, toen men nog in de kerk begroef, was het parochie-erf de plaats waar markten werden gehouden en waar handel werd gedreven. Ook toen werd het gebeente, als de kerkvloer vol was, in het knekelhuis geplaatst. In 1719 verbood het parlement van Bretagne het begraven in de kerken en geleidelijk aan werd het toen gewoonte de doden buiten de kerk op het kerkhof te begraven en na verloop van tijd, als het kerkhof vol was, bij te zetten in het knekelhuis.

Waarom men niet gewoon, als het kerkhof vol was, het terrein van het kerkhof uitbreidde, heeft te maken met de katholieke heiligenverering. Men wilde begraven worden 'ad sanctos', in de buurt van heiligen wiens relieken in het altaar van de kerk geplaatst waren, opdat iets van hun heiligheid zou afstralen. Hoe dichterbij het altaar, hoe sterker de geur van heiligheid en de voorspraak om in de hemel te komen. Tot hoever die 'geur' reikte, werd vastgesteld op het Romeinse concilie van 1058: 60 schreden voor hoofdkerken en 30 schreden voor kapellen vanaf het altaar. Daarom lag het kerkhof als een cirkel rond de kerk. Het knekelhuis bood de mogelijkheid door zijn bijna onbegrensde capaciteit de kerkhofomvang beperkt te houden en toch de fysieke nabijheid van iedereen tot de relieken te garanderen.

Daoulas: porte triomphale

Lanhouarneau: porte triomphale

Lampaul-Guimiliau: porte

porte triomphale

Men betrad het complex door een triomfpoort, de *porte triomphale*, ook wel *arc de triomphe* genoemd en in het Bretons *porz ar maro* = doodspoort, omdat men daardoor de begraafplaats betrad. Deze toegangspoort dankte haar naam triomfpoort aan het geloof, dat de overledene door het eeuwige leven in te gaan over de dood triomfeerde. Daarom moest hij via een triomfpoort de drempel naar zijn laatste rustplaats overschrijden.

En het was ook letterlijk een drempel, want over het algemeen werd de toegang via de *porte triomphale*, die soms uit drie bogen bestond, afgesloten met een horizontale drempel, waar je met een hoge stap overheen moest stappen. Die drempel was bedoeld om huisdieren te verhinderen de sacrale ruimte binnen te gaan. Maar ze bood ook bescherming aan de doden voor demonen en eeuwige verdoemenis. In o.a. Sizun (Saint Suliau), La Martyre (Saint Salomon) en Lampaul-Guimiliau (Notre Dame) zijn nog een paar mooie voorbeelden van zo'n triomfpoort. Nu de duivel verdwenen is, ook uit Frankrijk, is de drempel (van de middelste poort) weggehaald om de toegang voor bezoekers niet te belemmeren.

Lannédern: ossuaire

Daoulas: ossuaire

Guehenno: ossuaire

ossuaire

Binnen de ringmuur bevond zich aan rand de *ossuaire*, het knekelhuis met de afbeelding van *an Ankou*, de dood met zeis of pijl. Met Bretonse teksten als *Hirie Dime Varchoas Dide* (heden ik morgen gij) werden de levenden herinnerd aan hun toekomstig lot. De knekelhuizen staan er nog, maar in de vorige eeuw zijn ze leeggehaald en zijn de restanten begraven op de begraafplaats.

Oorspronkelijk waren het eenvoudige knekelhuizen, opslagplaatsen voor de geruimde stoffelijke resten, die zich tegen de kerkmuur bevonden, zoals nog te zien is bij de kerk Sainte Anne in Trégastel. Vanaf ca. 1500 werden ze vaak uitgebouwd tot een kapel, *chapelle reliquaire*. Deze kapellen met hun fraai uitgevoerde gevels, voorzien van vensters, zagen eruit als uitvergroete reliekschrijnen. In de kapel werden de doden in de nacht voor de begrafenis opgebaard. Voor het bewaren van de geruimde botten diende voortaan nog alleen de zolder. Een van de mooiste *ossuaires*, c.q. *chapelles reliquaires*, staat in de enclos van Saint-Thégonnec.

In Bretagne was het lange tijd gebruikelijk de schedel van de botten te scheiden. De schedel, aangeduid als *le chef*, werd bewaard in een *boîte à crâne*, een houten kistje met een kijkgat, terwijl de overige resten in het knekelhuis werden gelegd. In het voorportaal van de kerk van Lanloup zijn nog drie van die kistjes te zien, in de kathedraal van St.Pol-de-Léon staan er zelfs tweeëndertig boîtes in een nis.

Lanloup: boîte à crâne

Trégastel: ossuaire

Lanloup: boîte à crâne

calvaire

Centraal in de *enclos* bevindt zich de *calvaire*, het Calvariekruis, een hoog kruisbeeld op een sokkel die als altaar kan dienen. De *calvaire* varieert van een eenvoudig stenen crucifix tot een gigantische beeldengroep, waarop taferelen uit leven, lijden, dood en verrijzenis van Christus in uitgebreide vorm wordt uitgebeeld. Vaak werden er ook 'verhalen' over plaatselijke helden uitgebeeld; sommige calvaires zijn ware stripverhalen in steen. Een calvaire in zijn simpelste vorm is het kruis, dat langs wegen en op kerkhoven werd opgesteld. Bij Pleumeur-Bodou staat de *Menhir de Saint-Uzec* ofwel *le menhir christianisé*, de gekerstende menhir, één van de oudste vormen van de calvaire vanwege het kruis dat in de top van de menhir is gehouwen en de tekens op de menhir die verband houden met het passieverhaal.

Een andere oude vorm is de *chaire à prêcher*, een preekstoel uit steen gehouwen met rondom afbeeldingen uit het passieverhaal en in het midden een kruisbeeld. Deze oudere vormen treffen we vooral aan in het departement Côtes-d'Armor.

Pleubian: chaire à prêcher

Menhir de Saint-Uzec

Plougrescant: chaire à prêcher

In Finistère staan de meer complexere calvaires, waarin een duidelijk patroon wordt gevolgd. Aan het kruis van Christus werden de kruisen van de 'goede' en 'slechte' moordenaar toegevoegd, respectievelijk Dismas en Gismas. Het hogere Christuskruis kreeg zijbalken, waarop Maria en Johannes en soms ook andere personen stonden. De drie kruisen werden omgeven met figurengroepen, die scènes uit het lijdensverhaal uitbeelden. De ontwikkeling van de calvaire eindigde ermee dat het geheel op een sokkel werd geplaatst, die weer ruimte bood voor het in beeld brengen van allerlei andere taferelen uit de bijbel en over plaatselijke heiligen en legenden. Het geheel was vroeger polychroom geschilderd. Als de volmaakste calvaires worden die in Guimiliau, Pleyben, Plougastel-Daoulas en Tronoën genoemd.

calvaire: Pleudaniel

calvaire: Guehenno

calvaire: Lannédern

cimetière

En dan is er natuurlijk de begraafplaats, die terecht kerkhof genoemd kan worden, omdat het rond de kerk ligt. De hele *enclos* oogt grijs, het (blauw)grijze Kersantongraniet uit Bretagne overheerst. En datzelfde geldt ook voor de oudere stenen op het kerkhof. Het is jammer dat men daar niet aan vastgehouden heeft, want zoals overall elders in Europa heeft ook hier de globalisering toegeslagen. Dat heeft geleid tot de import van veelkleurige granietsoorten. Over het algemeen zijn het zwart glimmende granieten graftekens, die de plaats van het grijs gaan innemen. Op het kerkhof van Lanloup zijn het echter bruingranieten graftekens, die in het grijze totaalplaatje volkomen detoneren.

In Bretagne is in 1984 de vereniging SPREV opgericht, **Sauvegarde du Patrimoine Religieux En Vie**, die wil bijdragen aan het behoud van het religieuze erfgoed in Bretagne, waarbinnen de *enclos paroissial* een cruciale plaats inneemt. De aandacht is echter gericht op het behoud van alle elementen van de *enclos* ... behalve het kerkhof!

Maar er is nog hoop. Op het *cimetière* uit ca. 1850 in Landerneau doet men aan monumentenzorg. Op veel oude graftekens hangt een bordje met de tekst: *Cette concession réputée en état d'abandon fait l'objet d'une procédure de reprise. Prière de s'adresser au mairie.* (deze waardevolle concessie is in verval en dreigt geruimd te worden. Gelieve zich tot de gemeente te wenden).

cimetière: Daoulas

cimetière: Lanloup

cimetière: La Roche Maurice